

Geografia nazistowska i polska geografia konspiracyjna w okupowanym Krakowie (1939-1945)

Podczas II wojny światowej działały w okupowanym Krakowie dwa ośrodki – zespoły badań geograficznych. Z ramienia okupanta działał zespół geografów niemieckich w ramach utworzonego w 1940 r. Instytutu Niemieckiej Pracy Wschodniej (Institut für Deutsche Ostarbeit), zaś w konspiracji pracowała grupa polskich geografów, m.in. nad koncepcją powojennej zachodniej granicy Polski.

Podczas gdy geografowie nazistowscy pracowali na szkodę Polski i Polaków z perspektywy panowania „wielkiej Rzeszy” w Europie, geografowie polscy przygotowywali grunt dla objęcia po spodziewanej klęsce hitlerowskich Niemiec ziem zachodnich nad Odrą i Nysą Łużycką.

Pragnę przypomnieć i naświetlić te fakty sprzed 60 lat, mogą one stanowić przyczynek do historii geografii w Krakowie. Dedykuję ten szkic Ojcu Docentowi Ludwikowi Kaszowskiemu z okazji Jego Jubileuszu wiedząc, iż okazuje On również żywe zainteresowanie historią naszej nauki, w tym szczególnie w Krakowie.

Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej (tu skrótowo: Ostinstitut) powstał w kwietniu 1940 r., zajmując część budynków Uniwersytetu Jagiellońskiego, w tym Collegium Maius. Jego nieskrywanym celem miała być naukowa podbudowa polityki opanowania i germanizacji ziem zdobytych na wschodzie, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru Generalnej Guberni. Ostinstitut podlegał bezpośrednio rządowi GG, a jego prezydentem był sam gubernator Hans Frank. Instytut miał ponadto filie w Warszawie, a od 1941 r. również we Lwowie. Wśród 10 sekcji merytorycznych instytutu działała od września 1940 r. również sekcja geograficzna (Landeskunde). Jej kierownikiem był dr Hans Graul (z Uniwersytetu w Monachium), a jego zastępcą dr Ernst Fugmann (z Uniwersytetu w Würzburgu). Celem tej sekcji było wg słów jej kierownika *...pogłębienie badań geograficznych obszaru zainteresowań niemieckich, w pierwszym rzędzie terenów Generalnej Guberni. Badania te były politycznie ważne, gdyż miały służyć celowemu kształtowaniu krajobrazu [...] dla zabezpieczenia wielkiej niemieckiej kolonizacji wschodniej* (Graul 1941a). Przewidziane były ponadto do opracowania seria monografii regionalnych oraz atlas Generalnej Guberni, których nie zdążono jednak zrealizować. Poza tym niektóre tematy o charakterze geograficzno-gospodarczym opracowane były w sekcji gospodarczej instytutu. Przy sekcji geograficznej działała też komórka ds. badań przestrzennych

(Raumforschung), której prace miały stanowić podstawę dla opracowania koncepcji nowej struktury przestrzennej „niemieckiego wschodu”. Jako warsztat badawczy służyły głównie zbiory Biblioteki Jagiellońskiej jak również biblioteki Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego zagrabione z budynku przy ul. Grodzkiej 64. Na szczęście większość z nich wróciła na swoje miejsce po wycofaniu się Niemców z Krakowa w styczniu 1945 roku.

Publikacje z zakresu geografii znajdujemy głównie w wydawnictwach Ostinstytutu (*Die Burg, Mitteilungen Deutsche Forschung im Osten, Jahrbuch Institut für Deutsche Ostarbeit*)¹, a również w ogólnoniemieckich czasopismach geograficznych.

Poza publikacjami sekcja geograficzna opracowywała też w formie manuskryptów różnego rodzaju ekspertyzy przeznaczone bezpośrednio dla władz GG (Graul, op. cit.).

W pracach i publikacjach sekcji geograficznej dominowała problematyka kształtowania „krajobrazu kulturalnego” obszaru dorzecza Wisły (Weichselland), w tym również jego znaczenia w aspekcie geopolitycznym, a których autorem był głównie H. Graul. W treści i w tonie nawiązują one do przedwojennej niemieckiej ideologii determinizmu i agresywnej geopolityki, mającej uzasadnić prawo Niemców do ziem nad Wisłą (Graul 1941b)².

W innej publikacji H. Graul całkiem serio dowodził, iż kiedyś Polacy bezprawnie zajęli ziemie nad Wisłą i jako naród pasywny, o kulturze stepowej dopuścili do degradacji pierwotnie leśnego krajobrazu, ... *do jego zapiaszczenia i stepowienia*. Nie byli też w stanie stworzyć na tym obszarze trwałej organizacji państwowej (Graul 1941 c, 1942).

Do tego z cyniczną satysfakcją Graul stwierdza (podobnie zresztą jak i inni geografowie niemieccy), iż upadek Polski potwierdził tylko prawa historyczne i geograficzne Niemiec do tych ziem.

Oddajmy głos współczesnemu geografowi niemieckiemu, który ówczesne wywody Graula i jemu podobnych zdecydowanie potępia: ... *w ten sposób ostatnie wymazanie Polski z mapy politycznej stało się aktem sprawiedliwości dziejowej, z ofiar agresji uczyniono „przestępców względem przestrzeni (Raumverbrechern), zaś sprawców określono jako „naród czynu” (Leistungsvolk), który zdolny jest do wyznaczania sobie przestrzeni życiowej predysponowanej przez naturę* (Schultz 2000, 44; 2002, 371-372).

Bardziej rzeczowe są natomiast opracowania dotyczące warunków komunikacyjnych obszaru Generalnej Guberni, a konkretnie jego dostępności komunikacyjnej (Graul 1941d) oraz warunków tranzytu (Meinhold 1941), łącznie z ciekawymi mapami. Artykuł dotyczący tranzytu przez obszar GG (opracowany w sekcji gospodarczej instytutu) jest dla nas o tyle ciekawy, iż obejmuje zasięgiem rozważań cały obszar międzymorza (pomostu) bałtycko-czarnomorskiego, kojarzącego się nam z dawną tezą E. Romera o pomostowym położeniu ziem polskich. Tutaj chodziło oczywiście autorowi o pokazanie dalekosiężnych interesów niemieckich na wschodzie.

¹ Część z nich zachowała się w zbiorach Instytutu Geografii UJ oraz w Bibliotece Jagiellońskiej.

² *Wisła była i jest rzeką niemiecką, a nie wschodnią granicą Niemiec* (z przemówienia gubernatora Franka na otwarciu Ostinstytutu 20. kwietnia 1940, (w: Die Burg, Jg.1, z.1, 1940)

Pewien wgląd w plany „wielkiej Rzeszy” wobec obszaru Generalnej Guberni w zakresie przemysłu daje opracowanie (również w ramach sekcji gospodarczej) nt. aglomeracji przemysłowych w „byłej Polsce” (Nonnenmacher 1943). W oparciu głównie o źródła polskie, omówione zostały kolejno okręgi przemysłowe: - wschodnio śląsko-dąbrowsko-krakowski, łódzki, warszawski oraz Centralny Okręg Przemysłowy (COP). Temu ostatniemu autor poświęcił dużo miejsca, wykorzystując polskie i niemieckie przedwojenne opracowania dotyczące koncepcji i planów rozwojowych tego okręgu. Jego lokalizację z punktu widzenia (ówczesnych) czynników lokalizacji przemysłu, autor ocenia negatywnie, z czym można się w zasadzie zgodzić. W podsumowaniu artykułu autor określa funkcje przemysłowe obszaru GG. Miałby się tu mianowicie rozwijać głównie przemysł przetwórczy, pracochłonny w oparciu o istniejące tu duże zasoby niskokwalifikowanej i taniej siły roboczej. Niskie koszty pracy winny rekompensować odległy transport surowców (ze wschodu, tzn. z Ukrainy), jak i zbytu produktów (na obszarze Rzeszy).

Na uwagę zasługuje też opracowanie oceniające polską geografę gospodarczą (Fugmann 1942). Autor kreśli jej rozwój poczynając od „geografii handlowej” Wincentego Pola i Franciszka Czernego, profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Stosunkowo dużo uwagi poświęca Wincentemu Polowi, jego poglądom i wykładom z tego przedmiotu. Z kolei omawia wszystkich prawie autorów podręczników i ważniejszych prac z geografii gospodarczej z okresu przed i po I wojnie światowej. Ta część opisowo-historyczna oparta jest w dużym stopniu na podobnie ujętej pracy Wiktora Ormickiego *Rozwój polskiej myśli geograficzno-gospodarczej (1866-1929)*, zamieszczonej w *Przeglądzie Geograficznym*, t. XII, 1932. Autor wyróżnia samego Wiktora Ormickiego za jego nowatorską pracę *Kapitał pieniężny jako przedmiot badań geografii gospodarczej* (Poznań 1935).

Generalnie autor ocenia polską geografę gospodarczą krytycznie za deficyt w zakresie regionalno-przestrzennych analiz gospodarczych, w czym akurat celowała niemiecka Wirtschaftsgeographie zgodnie z uznawanym paradygmatem niemieckiej szkoły krajobrazowej. Uważa tak, mimo cytowanych takich prac geograficzno-regionalnych, jak W. Ormickiego *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich R.P.* (1929) czy Barcińskiego *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego* (1931). Nie wymienia natomiast *Geografii gospodarczej Polski Zachodniej* (1929) Stanisława Nowakowskiego, jak i szeregu innych jeszcze opracowań regionalno-gospodarczych.

Zarzuca też polskiej geografii gospodarczej zbyt daleko idące podejście ekonomiczno-branżowe, co jest – wg autora – szczególnie widoczne w pracach „szkoły krakowskiej”, z Wiktorem Ormickim na czele (dodając przy jego nazwisku: Jude)³.

Wysuwa następnie kuriozalną sugestię, iż ten sposób podejścia uwarunkowany jest rasowo i typowy jest dla umysłowości żydowskiej. Dalej przestrzega przed przesadnym stosowaniem metody materializmu dialektycznego, co szkodliwie odbiło się na geografii sowieckiej, a szczególnie na tzw. geografii ekonomicznej (Fugmann,

³ Tu smutna refleksja: kiedy artykuł ten był publikowany Wiktor Ormicki już nie żył, zginął 17 września 1941 r. w obozie koncentracyjnym w Gusen.

op. cit.).

W Ostinstitucie działała też sekcja etnograficzno-rasowa, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki żydowskiej. W tym kontekście trzeba tu wskazać na „programowy” artykuł zamieszczony w pierwszym zeszycie centralnego organu instytutu *Die Burg* na temat *zagadnienia Żydów w Generalnej Guberni jako problemu ludnościowego* (Seraphim 1940). Autor był docentem Uniwersytetu w Królewcu, etnologiem i politologiem, bliskim również geografii, specjalizował się w problematyce Żydów w Polsce i w Europie wschodniej. W swoim artykule, na tle stanu ludności żydowskiej w Europie, autor analizuje stan, strukturę i rozmieszczenie ludności żydowskiej na obszarze Generalnej Guberni według spisu powszechnego z 1931 r. i częściowo szacunków niemieckich z 1940 r. Wnioski autora, zdeklarowanego antysemitę, są jednoznaczne: obszar GG jest nadmiernie przesycony ludnością żydowską (10,9 % w 1931 r., 12,1% w 1940 r.), szczególnie zaś w miastach. Sytuacja ta stanowi poważne obciążenie dla rozwoju Generalnej Guberni. I konkluduje: problem Żydów wymaga pilnego rozwiązania, a ostatecznym celem winno być oczyszczenie etniczne (Bereinigung) tego obszaru. Zanim to nastąpi należy kategorycznie wstrzymać dalszy napływ ludności żydowskiej na obszar GG (Seraphim, op.cit.). Jak wiemy, w ślad za „pilnym rozwiązaniem” sugerowanym przez nazistowską „naukę”, nastąpiło „ostateczne rozwiązanie” problemu żydowskiego nie tylko w Generalnej Guberni, ale w całej opanowanej przez nazistów Europie.

Jedną z ostatnich publikacji geograficznych instytutu była krótka notatka o potrzebie koncentracji badań nad najważniejszymi problemami przydatnymi bezpośrednio dla celów działań politycznych i wojskowych (Fugmann 1943).

W czerwcu 1944 r. Ostinstitut zakończył swoją działalność w Krakowie, został ewakuowany wraz z częścią zbiorów bibliotecznych i wyposażenia do Bawarii, gdzie dotrwał w szczątkowej formie do wkroczenia wojsk amerykańskich w 1945 roku⁴.

Z zaprezentowanych tu geograficznych prac Ostinstitutu w Krakowie żadnego pożytku ani geografia niemiecka ani geografia polska nie miały. Przypomnienie ich tu miało raczej na celu ukazanie jak dalece można było zdeprawować naukę geografii w imię obłądnych idei, agresywnej zaborczości i nienawiści do sąsiednich narodów.

W tym samym czasie działała w okupowanym Krakowie w konspiracji grupa polskich naukowców z kręgu nauk społecznych o tzw. orientacji zachodniej. Pokładano mianowicie nadzieje w kłęcie Niemiec w tej wojnie, dzięki czemu uznawano za możliwe przesunięcie polskiej granicy zachodniej dalej na zachód. Była to kontynuacja tzw. polskiej myśli zachodniej, zrodzonej w trakcie i po I wojnie światowej, kiedy kształtowały się granice wskrzeszonego Państwa Polskiego, w tym granica zachodnia i bałtycka Polski.

Podobnie jak przed wojną, do działań na rzecz polskiej polityki zachodniej włączyli się w okresie okupacji również niektórzy geografowie. W Krakowie działali

⁴ Ciekawe informacje o działalności Ostinstitutu w Krakowie zawierają też wspomnienia profesora Karola Estreichera (Estreicher 1975)

⁵ We warszawskiej grupie naukowców o orientacji zachodniej działali geografowie poznańscy (ze szkoły profesora Stanisława Pawłowskiego) – dr Maria Kielczewska, dr Jan Dylík, dr Maria Czekańska, a również dr Stanisław Pietkiewicz i in.

na tym polu głównie dr Antoni Wrzosek i dr Stanisław Leszczycki, obaj absolwenci geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵.

Antoni Wrzosek (1908-1983), po uzyskaniu doktoratu (1933), podjął pracę zawodową kolejno w dwóch eksponowanych wówczas politycznie placówkach naukowych – w Instytucie Bałtyckim w Toruniu/Gdyni, a później w Instytucie Śląskim w Katowicach. Zadaniem obu instytutów była naukowa obrona polskich racji geopolitycznych na Pomorzu, nad Bałtykiem i na Śląsku wobec rewizjonistycznej polityki ówczesnych Niemiec, kwestionującej zachodnie granice Polski.

W latach 1934-1939 Antoni Wrzosek opublikował ponad 20 pozycji dotyczących ówczesnych polskich kresów zachodnich (Pomorza i Śląska), w tym również sprawozdań i recenzji opracowań niemieckich dotyczących stosunków polsko-niemieckich. W okresie wojny i okupacji zamieszkał z rodziną w Krakowie. Oficjalnie pracował w Biurze Dróg Wodnych jako technik pomiarowy.

Już w grudniu 1939 r. doszło w Krakowie do spotkania dra Antoniego Wrzoska ze znanym historykiem poznańskim profesorem Zygmuntem Wojciechowskim, osiadłym czasowo w Krakowie. *O odbyliśmy dłuższą rozmowę, w której m.in. powiedział mi ..., że powinniśmy się nastawić duchowo, a w miarę rozwoju wypadków także czynnie na powrót na Ziemię Zachodnie. Powiedział też, że pewnie będzie chciał skorzystać z mojej pomocy i zwróci się o nią w odpowiednim czasie* (Wrzosek 1977).

Wiosną 1942 r. prof. Wojciechowski zwrócił się pośrednio do dra A. Wrzoska by skompletował zespół, który podjąłby się opracowania „memoriału dotyczącego zasad zasiedlania terenów na zachodzie”, które jak się spodziewano, Polska po wojnie obejmie. Memoriał powinien zawierać zarówno założenia teoretyczne takiej akcji, jak i wskazówki dotyczące praktycznego jej wykonania. Po kilku miesiącach zespół w składzie: Rajmund Buławski (statystyk, demograf), Józef Kokot (prawnik) i Antoni Wrzosek (geograf) opracował taki memoriał. Został on przekazany do Warszawy i rozpowszechniony w kraju i za granicą. Szerzej o tamtych działaniach wspomina sam Antoni Wrzosek (1977), a uzupełnia je krakowski historyk Andrzej Kozanecki (1999). Z kilkunastu zasad czy wskazań zawartych w tym memoriale nie wszystkie były później w praktyce stosowane, jak choćby pkt.3 *Na obszarach z ludnością autochtoniczną polską interesy tej ludności winny stać bezwzględnie przed interesami napływowych pretendencji do ziemi, gospodarstw domowych i wszelkiego dobra tej autochtonicznej ludności*. Inna zasada, stricte „geograficzna”, była w miarę możliwości stosowana: pkt.5. *Należy przyjąć zasadę osiedlania rolników na obszarach o warunkach glebowych, klimatycznych i krajobrazowych możliwie podobnych do miejsc ich poprzedniego zamieszkiwania...* (Wrzosek 1977). Do memoriału tego i spraw z nim związanych jeszcze wrócimy.

W 1943 r. opublikowane zostały w Tajnych Wojskowych Zakładach Wydawniczych w Warszawie trzy monografie (Chojnacki 1970) w cyklu: *Ziemie powracające. Obraz geograficzno-gospodarczy* – 1. *Pomorze Wschodnie-Gdańsk* (Jana Dyliska), 2. *Przyodrze, Pogranicze, Pomorze Zachodnie* (Marii Czekańskiej) i 3. *Śląsk* Antoniego Wrzoska.

Antoni Wrzosek dał dokładną charakterystykę geograficzno-gospodarczą Śląska w historycznych granicach, tj. od Nysy Łużyckiej na zachodzie po Górnośląskie Zagłębie Węglowe na wschodzie, oraz od Zielonej Góry na północy po Sudety i Bramę Morawską na południu. W takich to granicach Śląsk znalazł się po II wojnie światowej w Polsce. Praca składa się z dwóch części – charakterystyki ogólnej oraz przeglądu poszczególnych krain geograficznych. Sam tekst zawiera poważny ładunek elementów patriotyczno-politycznych, m.in. przypomina autor dzieje piastowskiego Śląska i jego silne powiązania geograficzne i historyczne z Polską. Charakteryzuje strukturę narodowościową jego ludności do I wojny światowej, np. w 1910 r. udział ludności polskiej (wg niemieckich danych) wynosił na Górnym Śląsku (Opolskim) 56%, a mimo to – w wyniku znanych machinacji politycznych – znaczną część tego obszaru przyznano Niemcom po I wojnie światowej. Autor posługuje się w pracy przeważnie polskim nazewnictwem geograficznym, załącza poza tym wykaz ważniejszych miast i gmin z nazwami niemieckimi i polskimi. Do tekstu załączone są 3 mapy Śląska – podziału administracyjnego z 1938 r., sieci komunikacyjnej oraz podziału na krainy geograficzne. Na każdej z nich zaznaczona jest „projektowana granica Polski”, prawie zgodna z obecnym przebiegiem tej granicy na odcinku śląskim wzdłuż Nysy Łużyckiej (Wrzosek 1943).

Z ponad 30 powojennych publikacji geograficznych Antoniego Wrzoska na temat Śląska warto zwrócić uwagę na jedną o szczególnym znaczeniu i wymowie. Jest nią *Skorowidz gmin Śląska Dolnego i Opolskiego z niemieckimi i polskimi nazwami miejscowości wg stanu z 1.I.1941* (Wrzosek 1945). Była to pierwsza powojenna publikacja podająca polskie nazwy miejscowości dla tej części ziem zachodnich. Materiał do tego skorowidza przygotowywał autor już w czasie okupacji w Krakowie (przy wydatnej pomocy swej żony Marii).

Idee i zasady zasiedlania i zagospodarowania nowych ziem zachodnich i północnych (sformułowane we wspomnianym wcześniej memoriale „grupy Buławski - Kokot- Wrzosek” w 1942 r.) zaczęto urzeczywistniać zaraz po wyzwoleniu Krakowa w styczniu 1945 r. Z inicjatywy R. Buławskiego powołane zostało przy Ministrze Ziemi Odzyskanych Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych z siedzibą w Krakowie, a również 60-osobowa Rada Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, do której weszło m.in. 11 geografów, w tym również Antoni Wrzosek. Jej celem było opiniowanie i doradztwo naukowe w organizacji powojennych procesów osadniczo-przesiedleńczych. Ponadto Rada Naukowa wspólnie z Uniwersytetem Jagiellońskim i Akademią Górniczą zorganizowała „Kursy Naukowo-Informacyjne o Ziemach Odzyskanych” dla kadr administracyjnych udających się na te ziemie. W kursach tych duży udział w tematyce jak i w gronie wykładowców mieli również geografowie, w tym A. Wrzosek, który prowadził ponadto latem 1945 r. jeden z pierwszych objazdów terenowych po Śląsku Opolskim i Dolnym dla członków Rady, wykładowców i absolwentów kursów.

Stanisław Leszczycki (1907-1996), starszy kolega Antoniego Wrzoska ze studiów geograficznych, jako st. asystent Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, został 6 listopada 1939 r. przez hitlerowców aresztowany wraz z innymi profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przebywał w obozach koncentracyjnych w Sachsenhausen i w Dachau. Zwolniony w styczniu 1941 r. wrócił do Krakowa. Propozycji pracy w Institut für Deutsche Ostarbeit nie przyjął. Pracował

początkowo jako telefonista w Wodociągach Miejskich, a później jako magazynier w Radzie Głównej Opiekuńczej.

W swej autobiografii (1992) Stanisław Leszczycki wspomina również swoją działalność polityczną w konspiracji. Współpracował m.in. z Biurem Informacji Propagandy AK, z ramienia którego dostarczał informacje za granicę przez Spisz i Orawę.

W kontekście niniejszego artykułu należy wyeksponować jego pracę naukową i organizacyjną na rzecz nowych granic Polski powojennej. Mianowicie z polecenia ekspozytury rządu londyńskiego zorganizował w tym celu w Krakowie placówkę studialną, początkowo w oparciu o polskich pracowników Biblioteki Jagiellońskiej (wówczas Deutsche Staatsbibliothek). W miarę jak dojrzewały decyzje polityczne wielkich mocarstw o przesunięciu Polski na zachód, dr Leszczycki gromadził odpowiednie materiały oraz sporządzał stosowne ekspertyzy odnośnie do przebiegu nowych granic zachodnich Polski i związanych z tym skutków. W swoich wspomnieniach cytuje i komentuje niektóre z tych opracowań, których kopie zachował. Cytuje też odnośne opracowania polskie wykonane w Londynie, jak i niektóre opracowania angielskie i amerykańskie odnośnie do przebiegu zachodnich granic Polski (Leszczycki 1985). Jak wspominał, już od 1943 r. gromadził i studiował materiały odnoszące się do obszaru wschodnich Niemiec z wielu dziedzin, przyrodniczej, demograficznej, ekonomicznej i in. (Leszczycki, 1985, 1992, op. cit.).

W maju 1945 r. krakowska placówka Leszczyckiego przekształcona została w oficjalną ekspozyturę Biura Kongresowego MSZ w Warszawie, a sam Stanisław Leszczycki wszedł w skład grupy rzeczoznawców do spraw granic delegacji polskiej na konferencję w Poczdamie. Brał ponadto udział w rokowaniach granicznych polsko-czechosłowackich w sprawie Zaolzia (wraz z A. Wrzoskiem) i polsko-radzieckich. Spełniło się więc jego życzenie z czasów wojny: *...bardzo chciałem odegrać podobną rolę eksperta do spraw granic na przyszłej konferencji pokojowej jaką prof. Romer odegrał po I wojnie światowej na konferencji w Wersalu* (Leszczycki 1985, 63; 1992, 20).

Grupa geografów krakowskich brała też udział w innych działaniach konspiracyjnych, w tym i w tajnym nauczaniu prowadzonym przez Uniwersytet Jagielloński. Byli to niektórzy z przedwojennych pracowników Instytutu Geograficznego UJ: doc. Józef Szaflarski, dr Mieczysław Klimaszewski, dr Stanisław Leszczycki, dr Zofia Figlewicz i in. Działalność w zakresie tajnego nauczania na kierunku geografii koordynował z ramienia podziemnych władz Uniwersytetu Jagiellońskiego doc. J. Szaflarski (Szaflarski 1939/45).

Po wycofaniu się Niemców z Krakowa w styczniu 1945 r. podjęto przy pomocy pracowników i studentów geografii porządkowanie i organizację Instytutu Geograficznego UJ. Pracami tymi kierował dr S. Leszczycki. W kwietniu 1945 r. wznowiono normalne zajęcia dydaktyczne w Instytucie Geograficznym UJ.

W zakończeniu można jeszcze dodać, iż obie wrogie sobie grupy geografów działając w okupowanym Krakowie nie kontaktowały się ze sobą. O ile jednak

⁶ Leszczycki 1992, op. cit., s.18. Ponadto źródłem informacji byli również polscy pracownicy Biblioteki Jagiellońskiej, z której zbiorów korzystali niemieccy pracownicy Ostinstytutu.

geografowie polscy byli dobrze zorientowani w charakterze i celach pracy geografów niemieckich (w sekcji geograficznej Ostinstytutu pracowało za zgodą podziemnych władz UJ trzech przedwojennych absolwentów geografii w charakterze pracowników technicznych)⁶, to ci ostatni prawdopodobnie nic nie wiedzieli o działalności konspiracyjnej „pod ich bokiem” geografów polskich.

Literatura

- Chojnacki W., 1970, *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, PWN, Warszawa.
- Estreicher K., 1975, *Z materiałów i wspomnień rewindykacyjnych*, [w:] M., A. Zarębowie (oprac.) „*Ne cedat academia*”, Wyd. Literackie, Kraków.
- Fugmann E., 1942, *Stand der Wirtschaftsgeographie in der polnischen geographischen Forschung*, Deutsche Forschung im Osten. Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau, 2.
- Fugmann E., 1943, *Kriegswichtige Aufgaben der geographischen Forschung im Generalgouvernement*, Deutsche Forschung im Osten, Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau, 3.
- Graul H., 1941a, *Die Sektion Landeskunde am Institut für Deutsche Ostarbeit in Krakau*, Peterm. Geogr. Mitt., 87.
- Graul H., 1941b, *Geopolitische Betrachtungen zum Weichselgebiet*, Deutsche Forschung im Osten. Mitteilungen des Instituts für deutsche Ostarbeit in Krakau”, 1.
- Graul H., 1941c, *Das Weichselgebiet, eine mitteleuropäische Landschaft*, Institut für Deutsche Ostarbeit. Jahrbuch, 1.
- Graul H., 1941d, *Zur Verkehrserschlossenheit der Distrikte im Generalgouvernement*, Die Burg, 2.
- Graul H., 1942, *Die naturlandschaftliche Gliederung des Generalgouvernements und ihre Bedeutung*, Zeitschrift für Erdkunde, 10.
- Kozanecki A., 1999, *Niektóre inicjatywy dotyczące ziem postulowanych zrealizowane w Krakowie (1942-1945)*, [w:] J. Paczyńska (red.) *Studia z historii Polski XIX i XX wieku*, Tow. Wyd. Historia Jagiellonica, Kraków.
- Leszczycki S., 1985, *Poczdam 1945, Ze wspomnień eksperta*, Nauka Polska, 6.
- Leszczycki S.M., 1992, *Życie na przełomie 1907-1990 (autobiografia)*.
- Meinhold H., 1941, *Das Generalgouvernement als Transitland*, Die Burg, 2.
- Nonnenmacher H. K., 1943, *Die industriellen Ballungszentren im ehemaligen Polen*, Deutsche Forschung im Osten, Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau, 3.
- Schultz H.D., 2000, *Die Theorie der „natürlichen Grenzen“ am Beispiel Polens. Ein Beitrag zur Geschichte des Nationalismus und der deutschen Geographie*, [w:] G. Stöber, R. Maier (red.) *Grenzen und Grenzräume in der deutschen und polnischen Geschichte*, Studien zur International Schulbuchforschung, 104, Hannover.
- Schultz H.D., 2002, *Raumkonstrukte der klassischen deutschsprachigen Geographie des 19./20. Jahrhunderts im Kontext ihrer Zeit*, [w:] Ch. Conrad (red.) *Mental Maps, Geschichte und Gesellschaft*, 28, Göttingen.

- Seraphim P.H., 1940, *Die Judenfrage im Generalgouvernement als Bevölkerungsproblem*, Die Burg, 1.
- Szaflarski J., 1939/1945, *Tajne nauczanie w zakresie geografii na UJ*, Przegł. Geogr., 19.
- Wrzosek A., 1943, *Śląsk, Ziemia powracająca – Obraz geograficzno-gospodarczy*, 3, Biblioteka Ziem Zach. VI, TWZW, Warszawa.
- Wrzosek A., 1945, *Skorowidz gmin Śląska Dolnego i Opolskiego z niemieckimi i polskimi nazwami miejscowości według stanu z 1.I.1941*, Inst. Śląski, Katowice.
- Wrzosek A., 1977, *Przyczynek do genezy „Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych” (ze wspomnień z lat 1939-1947)*, Studia Śląskie, Seria nowa, 32.

The nazi geography and the underground activity of Polish geographers in occupied Cracow (1939-1945)

Summary

During the World War II two groups of geographers were active in occupied Cracow – the nazi ones in the German Eastern Institute in Cracow (1940-1944) as well as some Polish geographers being active in underground. The aims of the activity of German geographers (organized in the section of geography – Landeskunde – of the Eastern Institute) were researches in landscape shaping of the captured Polish territories to prepare them for German settlement. Also regional-spatial studies were conducted for the new spatial order (Raumordnung) of the „German east”.

The Polish geographers, mainly Dr Antoni Wrzosek and Dr Stanisław Leszczycki, were engaged in preparing geographic analysis and publications for the expected re-drawing of post-war borders of Poland, especially the western ones, as well as for the resettlement of the new western and northern territories of Poland.

Translated by author

*Bronisław Kortus
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński*

